

Katarzyna Dembska

UMK Toruń

GNIAZDA SŁOWOTWÓRCZE W SYSTEMIE EUFEMIZMÓW WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA ROSYJSKIEGO

Eufemizmy współczesnego języka rosyjskiego powstają w wyniku różnorodnych procesów językowych, tak semantycznych, jak i fonetycznych. Wiele form eufemistycznych zostało zapożyczonych z języków obcych, część natomiast tworzą neologizmy i okazjonalizmy.

To wszystko sprawia, że eufemistyczne jednostki leksykalne stanowią bogaty i różnorodny materiał badawczy. Literatura przedmiotu najczęściej podkreśla ich związek z tabu językowym¹, prezentuje próby klasyfikacji eufemizmów², czy też określa ich zadania komunikacyjne³ i wyróżnia sfery eufemizacji⁴. Poruszana tam problematyka słowotwórcza ogranicza się jednak do charakterystyki sposobów tworzenia eufemizmów (np. przekształceń fonetycznych, rozszerzenia znaczeń wyrażen istniejących już w systemie leksykalnym języka, roli zapożyczeń). Pomija się natomiast fakt tworzenia przez nie gniazd słowotwórczych.

Niniejszy artykuł ma na celu przybliżenie tego aspektu badań nad eufemizmami oraz prezentację przykładowych gniazd słowotwórczych. Materiał badawczy stanowią eufemizmy współczesnego języka rosyjskiego należące do semantycznego pola seksu⁵.

Aby jednak mówić o jakiegokolwiek problematyce badań nad eufemizmami, należy przede wszystkim zaprezentować definicję tych jednostek.

¹ Zob. choćby: Z. Leszczyński: *Szkice o tabu językowym*. Lublin 1988.

² Zob. na przykład: F. Crnek: *Ze studyów nad eufemizmami w językach słowiańskich*. „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 1927, nr 7; Т. Л. Павленко: *Мягко говоря*. „Русская речь” 1996, № 5; Б. А. Ларин: *Об эвфемизмах*. „Проблемы языкознания” 1961, сборник в честь академика И. И. Мещанинова.

³ Zob. na przykład: М. Алексеенко: *Эвфемизация современной газетно-публицистической речи*. В кн.: *Проблемы нормы и теории в практике. Теория языковой вариантивности*. Ред. М. Алексеенко. Szczecin 1999.

⁴ Zob. na przykład: Л. П. Крысин: *Эвфемистические способы выражения в современном русском языке*. „Русский язык в школе” 1994, № 5.

⁵ Wybór tego właśnie pola nie jest bezpodstawny. Wyrażenia semantycznego pola seksu są bowiem jednymi z najczęściej podlegających eufemizacji i dostarczają najbardziej różnorodnego materiału badawczego. Za archisemem pola można natomiast przyjąć sem „życie płciowe”.

Za eufemizm można uznać jednostkę leksykalną będącą charakterystyką pośrednią („nie wprost”⁶), kamuflującą i jednocześnie łagodzącą treść wypowiedzi. Najczęściej występuje w postaci jedno- lub dwuelementowej (włączając związek frazeologiczny, który - w ujęciu idiomatycznym - ze względu na swoją gramatyczną i semantyczną niepodzielność także wypełnia funkcję jednostki leksykalnej). Z wyrażeniami przezeń zastępowanymi łączy eufemizm związek synonimii (biorąc pod uwagę złożoność i niejednoznaczność charakterystyk - rozumianej dość szeroko). Eufemizm jest zazwyczaj notowany

w słownikach (choćby żargonu) i rozumiany przez użytkowników języka (choćby określoną grupę społeczną, np. młodzież) nawet, kiedy występuje bez szerszego kontekstu.

Przyjęcie takiej definicji pozwala odróżnić eufemizmy sensu *stricto* od wyrażen, które łagodzą treść wypowiedzi, lecz nie wywołują w użytkownikach języka bezpośrednich skojarzeń z konkretnymi denotatami. Można je określić mianem eufemizmów kontekstowych. Nie mają one statusu zwrotów utartych (upowszechnionych), a pozbawione kontekstu nie są odbierane w świadomości użytkownika języka jako ekwiwalenty poszczególnych wyrażen czy pojęć⁷.

Mówiąc natomiast o słowotwórstwie współczesnego języka rosyjskiego, należy podkreślić, że ma ono charakter lawinowy. Zauważa to G. N. Sklariewska: „Новые производные слова образуются и входят в речевое употребление не постепенно и ступенчато, как это бывает в периоды „спокойного” языкового развития, а стремительно, одномоментно, когда в соответствии с потребностями языкового коллектива в обиход входит целое словообразовательное гнездо”⁸.

Cechą charakterystyczną wyrażen, tworzących gniazdo słowotwórcze jest przede wszystkim ich wspólny rdzeń, który wyraża element znaczenia wspólny dla wszystkich słów w gnieździe. Taką definicję gniazda słowotwórczego prezentuje A. N. Tichonow: „Под словообразовательным гнездом понимается упорядоченная отношениями производности совокупность слов, характеризующихся общностью корня. Общность

⁶ Zob.: M. Grochowski: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa 1995, s. 18.

⁷ Taka definicja eufemizmu oraz eufemizmu kontekstowego została przeze mnie zaproponowana na stronach rozprawy doktorskiej *Eufemizacja i eufemizmy we współczesnym języku rosyjskim (na przykładzie semantycznego pola seksu)* (maszynopis).

однокоренных слов проявляется не только в плане выражения (в наличии у них одного и того же корня), но и в плане содержания (корень выражает общий для всех родственных слов элемент значения), т.е. слова, объединяющиеся в словообразовательное гнездо имеют смысловую, и материальную общность”⁹.

Wspólny element znaczeniowy, nazywany inwariantem semantycznym, jest także obecny przy zastosowaniu w badaniach nad gniazdem słowotwórczym modelu aplikatywno-generatywnego. Wówczas gniazdo słowotwórcze jest określane jako „zespół wyrazów o wspólnym inwariantem semantycznym, układających się koncentrycznie wokół niemotywowanego wyrazu centralnego, tworząc hierarchiczną strukturę: pochodne I stopnia motywacji (I taktu) bezpośrednio motywowane wyrazem centralnym, II taktu - motywowane derywatami I taktu itd.”¹⁰.

Zgodnie z powyższym za gniazda słowotwórcze można wśród wyrazów eufemistycznych pola semantycznego seksu uznać na przykład takie grupy wyrazów, jak:

вафля —————> вафл-ёр ⇔ вафлёр-ш-а

☞ вафл-ист ⇔ вафлист-к-а

☞ вафл-и-ть ⇔ за-вафлить

☞ вафель-ниц-а

gdzie *вафля* oznacza męski organ płciowy, *вафлёр*, *вафлёрша*, *вафлист*, *вафлистка*, *вафельница* - partnerów w akcie płciowym oralnym, a *вафлить*, *завафлить* - odbywanie (odbycie) aktu płciowego oralnego;

голубой —————> голуб-еньк-ий

☞ голуб-арь

☞ голуб-ец

☞ голуб-изн-а

☞ голуб-и-ть-ся

⁸ Г. Н. Скляревская: *Толковый словарь русского языка конца XX в. Языковые изменения*. Санкт-Петербург 2000, с. 8.

⁹ Cyt. za: J. Stawnicka: *Gniazda słowotwórcze czasowników oznaczających położenie w przestrzeni w języku polskim i rosyjskim. Konfrontatywna analiza strukturalno-semantyczna*. Katowice 1991, s. 8.

¹⁰ J. Stawnicka: *Gniazda słowotwórcze...*, s. 9.

gdzie wyrażenia *голубой, голубенький, голубарь, голубец* oznaczają homoseksualistę, *голубизна* - homoseksualizm, a *голубиться* - poddawać się ogółowi czynności, wynikających z bycia homoseksualistą;

трах \longrightarrow трах-а-ть (трах-ну-ть) \Rightarrow трахать-ся
 \ni трах-тор \ni траха-ль, траха-льщик \Rightarrow главтрах
 \ni трах-ушник
 \ni траха-л/к-а
 \ni трах-о-метр

gdzie słowo *трах* oznacza akt płciowy, *трахать, трахнуть, трахать-ся* - odbywanie (odbycie) aktu płciowego, *трахаль, трахальщик, трахушник, главтрах* - mężczyznę o dużej potencji, chętnie odbywającego akt płciowy, *трахалка, трахометр* - męski organ płciowy;

фак¹¹ \longrightarrow фак-а-ть (фак-ну-ть) \Rightarrow факать-ся
 \ni фак-сейшн \ni фак-ир
 \ni факт \ni фак-ер
 \ni фак-ух-а \Rightarrow факуш-к-а \Rightarrow факуш-ник \Rightarrow факуш-ниц-а
 \ni фака-л-о
 \ni факе-л
 \ni факмен

gdzie słowo *фак* oznacza akt płciowy, *факать (факнуть), факать-ся* - odbywanie (odbycie) aktu płciowego, *факало, факел* - męski organ płciowy, *факир, факер, факмен, факушник* - mężczyznę o dużej potencji, chętnie odbywającego akt płciowy, *факуха, факушка, факушница* - prostytutkę, kobietę lekkich obyczajów, *фак-сейшн* - seks grupowy, *факт* - akt płciowy.

¹¹ Włączenie do zbioru eufemizmów zapożyczonego z języka angielskiego wyrażenia *фак* oraz jego derywatów może się wydać kontrowersyjne. Jednak ich eufemistyczny - wbrew pozorom - charakter można wytłumaczyć brakiem znajomości języka obcego bądź brakiem intuicji w jego stosowaniu. Dla wielu użytkowników języka rosyjskiego wyrażenia tego typu nie będą w związku z tym wcale wulgarne. Poza tym należy pamiętać

Pomniejsze gniazda tworzą:

пихать → пихать-ся

☞ пих-ну-ть ⇔ пере-пихнуть-ся

(czasowniki, oznaczające odbywanie/odbycie aktu płciowego);

дать → да-ва-ть

☞ от-дать-ся. ⇔ отда-ва-ться

(czasowniki, oznaczające odbywanie/odbycie aktu płciowego);

спать → пере-спать

☞ вы-спать-ся

(czasowniki, oznaczające odbywanie/odbycie aktu płciowego);

путана → путан-к-а

☞ путан-и-ть

gdzie wyrażenia *путана* i *путанка* są nazwami prostytutki, a *путанить* - określeniem prostytucji;

пила → пил-и-ть ⇔ пилить-ся

gdzie wyrażenie *пила* jest nazwą aktu płciowego, a dwa pozostałe oznaczają odbywanie aktu płciowego;

качать → кача-й-кача-й

gdzie wyrażenie *качать* oznacza odbywanie aktu płciowego, a *качай* - *качай* - akt płciowy;

залететь → под-залететь ⇔ подзалёт

☞ залёт

gdzie wyrażenia *залететь* i *подзалететь* oznaczają zajście w niechcianą ciążę, a *залёт* i *подзалёт* są jej nazwami;

балда → балд-о-метр

(nazwy męskiego organu płciowego);

исполниться → исполн-ени-е

gdzie wyrażenie *исполниться* oznacza osiągnięcie orgazmu, a *исполнение* jest jego nazwą;

менстр → **менс**

☞ мен-а ⇨ мина

(nazwy menstruacji);

понести → **понос**

gdzie wyrażenie *понести* oznacza zajście w ciążę, a *понос* jest jej nazwą;

актив → **актив-ист**

(nazwy homoseksualisty będącego w związku homoseksualnym stroną aktywną);

грех → **грех-о-вод-ник**

☞ греш-н-ая (любовь)

gdzie *грех* oznacza akt płciowy, *греховодник* - męski organ płciowy,

a *грешная (любовь)* - akt płciowy, miłość fizyczna;

конец → **конч-ик**

☞ конч-и-ть ⇨ конч-а-ть ⇨ конч-ит-а

☞ конч

gdzie *конец* i *кончик* oznaczają męski organ płciowy, *кончить (кончать)* - osiągnięcie/osiąganie orgazmu, a *кончита* i *конч* są jego określeniami;

стэнда (erekcja) → **стэнд-ова-ть** (odczuwać erekcję);

гомосек → **гомус-ик**

☞ гом-ик

(nazwy homoseksualisty);

гулять → **нагулять (пузо)**

gdzie *гулять* oznacza odbywanie aktu płciowego, a *нагулять (пузо)* jest jego rezultatem (ciąża);

интердевочка → **интер-ш-а**

(nazwy prostytutek świadczących usługi obcokrajowcom);

маздать → **маздо-н**

gdzie *маздать* oznacza: poddawać kogoś aktowi płciowemu, a *маздон* - akt płciowy.

Należy zauważyć, że tworzenie derywatów odbywa się w większości przypadków w sposób standardowy (w wyniku wykorzystania bardziej lub mniej produktywnych typów derywacji). Na przykład od nazwy czynności za pomocą standardowej sufiksacji, interfiksacji, złożzeń czy poprzez ucięcie formantów tworzone są derywaty, oznaczające wykonawców tych czynności: **трахать** - траха-ль, траха-льщик, трах-ушник, **факать** - фак-ух-а, факуш-к-а, факуш-ник, факуш-ниц-а, факмен, czy też nazwy przedmiotów, przy pomocy których odbywa się czynność: **трахать** - траха-л/к-а, трах-о-метр, **факать** - фака-л-о, **грех** - грех-о-вод-ник. Również derywacja od wyrażenia **вафля** nie odbiega od normy słowotwórczej, w wyniku której powstają: nazwa samej czynności (вафл-и-ть) oraz nazwy wykonawcy czynności odbywanej przy zastosowaniu przedmiotu określanego słowem motywującym (вафл-ёр, вафл-ист). To samo można powiedzieć o formacjach słowotwórczych gniazda **голубой**, gdzie zarówno nazwy nosicieli cechy, określanej słowem motywującym (голуб-арь, голуб-ец, голуб-еньк-ий), jak i pojęcia abstrakcyjnego (голуб-изн-а) czy też czynności (голуб-и-ть-ся) utworzone są zgodnie z zasadami słowotwórstwa języka rosyjskiego. Derywacja wyrażen semantycznego pola seksu następuje więc często w wyniku analogii do form już istniejących w zasobie leksykalnym języka rosyjskiego.

Warto podkreślić, że przy zapożyczeniu słów z innych języków następuje nie tylko ich adaptacja fonetyczna i morfologiczna, ale również słowotwórcza - ich „obróbka” następuje bowiem zgodnie z zasadami słowotwórstwa rosyjskiego, czego przykład stanowią wymienione powyżej derywaty słowa **стэнда**, czy **фак**.

Przytoczone powyżej przykłady stanowią więc kolejny dowód na potwierdzenie tezy, iż eufemizmy współczesnego języka rosyjskiego tworzą zwarty system, który cechuje się relacji właściwych całości systemu leksykalnego języka rosyjskiego, a przy ich charakterystyce należy również pamiętać o problematyce gniazd słowotwórczych.

Катаржина Дембска

Резюме

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ГНЁЗДА В СИСТЕМЕ
СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА

Эвфемизмы являются разнообразными, как с грамматической, так и прагматической точки зрения языковыми единицами, привлекающими интерес лингвистов. Однако в исследованиях по эвфемизмам очень редко появляется вопрос словообразовательных гнёзд. Целью настоящей статьи является попытка представить именно эту проблему.

В статье даётся дефиниция эвфемизма как лексической единицы и примеры словообразовательных гнёзд, образованных эвфемизмами семантического поля секса.

Katarzyna Dembska

FORMATIVE NESTS IN THE SYSTEM OF EUPHEMISMES IN THE MODERN
RUSSIAN

Summary

In the modern Russian the euphemisation is one of the important linguistic processes. Reserch on euphemismes is becoming more and more popular, but formative nests describe rarely.

This paper refers to the problem of formative nests of euphemismes on the basis of semantic field of sex. There are presented some formative nests and definition of euphemism.